

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-93-100

УДК 330.3:519.8

JEL Classification: E26

Юлія Харченко

кандидат наук з державного управління

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: ycharhenkoyp@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6181-548X>

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПАРАМЕТРИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

У статті визначено результати моделювання впливу рівня тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіонів України. Для проведення аналізу було використано рівень тіньової економіки розрахований на основі монетарного та секторального методів. За результатами аналізу, визначено наявність сильних інклюзивних інституцій, за визначенням, призводить до більш швидкого економічного розвитку в довгостроковій перспективі, тоді як експлуататорські інститути економіки не можуть досягти довгострокового розвитку, який відбувається лише в короткостроковій перспективі та припиняє своє існування.

У результаті проведеного дослідження було виявлено вплив зростання тіньового сектору економіки на зниження економічної безпеки держави і розроблено ряд рекомендацій для подолання цієї проблеми.

Ключові слова: інклюзія; моделювання; регіональний розвиток; тіньова зайнятість; тіньова економіка.

Табл.: 1. Бібл.: 4.

Постановка проблеми. Розвиток країни залежить від багатьох факторів, але ключовими з них є суверенітет, територіальна цілісність, чисельність і структура населення, наявність і потужність національної економіки, інфраструктура, яка з'єднує країну.

Однак, незважаючи на війну, що триває, є нагальна потреба у плануванні та створенні оптимальних умов для відновлення постраждалих територій, якнайшвидшого повернення українських біженців в Україну, повернення значної частини вимушених переселенців на постійне місце проживання, створення привабливих умов для відродження регіональної та національної економік. Водночас важливу роль відіграє створення звичайного тилового регіонального господарства, що є важливим чинником нашої стійкості у війні. Таким чином, сьогоdnішня війна в Україні – це негативні довгострокові наслідки та обмеження майбутнього розвитку на багато років.

У цьому ракурсі надзвичайно важливим є і вплив тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіону. Поняття тіньової економіки досить розпливчате й багатогранне. Тіньовий сектор включає різноманітну незаконну діяльність, яка є неофіційною або офіційно не зареєстрованою. Наявність тіньової економічної діяльності стає реальною проблемою для державного регулювання, особливо в періоди серйозних потрясінь, оскільки вона знижує фінансовий потенціал, спотворює показники розвитку та ускладнює аналітичні висновки про стан економічної системи. Тому питання дослідження тіньової економіки сьогодні є особливо актуальним.

Значення терміна «тіньова економіка» англійською мовою звучить як *black economy*, *ghost economy*. Однак наукові джерела не дають чіткого формулювання цього поняття. Юридичне трактування вказаного явища зводиться до того, що підпільну, тіньову економіку вважають видом господарської діяльності, що заборонена законодавством України. Офіційні статистичні данні з різних причин не оцінюють реальні масштаби, тіньової економіки і включають всі види економічної діяльності, які не включаються у ВВП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти тіньової економіки знайшли відображення у працях вітчизняних та закордонних учених. Зокрема, теоретичні та прикладні основи дослідження тінізації висвітлено в наукових працях І. Приварнікова, К. Степанюка, З. Варналія, В. Васенко, В. Гребіника, О. Кувшинової, С. Мочерного.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Варто зазначити, що в результаті аналізу досліджень у сфері дослідження тіньової економіки поки що не вдалося дійти єдиної думки щодо того, негативним чи позитивним явищем є сама тіньова економіка.

Можна виокремити такі аспекти, як посилення нерівності доходів, зuboжіння країни та розвиток соціально ризикованих сфер діяльності, характерних для країн з високою тінізацією [2]. Поряд з цим існує ідеологія, яка обґрунтовує позитивний характер тіньового сектору як можливості отримати достатній рівень доходу для громадян в економіці, яка зазнає значних потрясінь [1]. Так само дискусійним і недостатньо вивченим є питання впливу тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіону [4]. Водночас інклюзивний розвиток є проблемним аспектом через різне його наукове трактування, складність економіко-математичного моделювання у сфері дослідження тіньового сектору та відсутність чітких і однозначних заходів.

Метою статті є аналіз впливу тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіонів України. Для досягнення поставленої мети у статті представлено підходи до оцінки рівня тіньової економіки, визначено оптимальний метод оцінки, визначено параметри інклюзії та охарактеризовано вплив тіньової економіки на значення цих параметрів.

Виклад основного матеріалу. Економісти виділяють три сфери тіньової економіки. Неформальна економіка – легальний вид економічної діяльності, який не фіксується офіційною статистикою і використовується, коли виробництво товарів і послуг приховує цю діяльність від податків. Віртуальна економіка – хабарі, відкати, спекулятивні контракти та інші форми шахрайства, пов'язані з отриманням і переказом коштів. Підпільна проституція – будь-яка діяльність, яка заборонена законом.

Наприклад, у ХІХ столітті деякі види діяльності були офіційно легалізовані. З іншого боку, лихварство донині залишається незаконним (гральний бізнес в Україні). Деякі види діяльності завжди «приховані». Тіньова

економіка існує практично в усіх сферах соціально-економічних відносин – від малих і середніх підприємств до великих корпорацій чи центральних органів влади. Перевірка може бути абсолютно різною.

До прикладу: виплата заробітної плати за цивільно-правовими договорами з метою уникнення внесків на соціальне страхування; незакриті грошові операції; приховування доходів; свідоме зниження ціни акцій компанії під час продажу контрольного пакета акцій; відмивання грошей; підпільне виробництво; незаконна діяльність; афера; нелегальний ринок. Цей список можна продовжувати довго й постійно поповнювати, звертаючи увагу на те, як виникають нові «прогалини» в законодавстві.

Крім того, деякі підприємства не обліковують і не інкасують готівку (усе відображає офіційна звітність і так звана «чорна бухгалтерія»). Тобто платники податків бачать лише безготівкові операції, але їх кількість значно менша, ніж кількість готівкових. Практично всі розрахунки з клієнтами проводяться готівкою в доларах США. Тобто ці кошти провайдер теж приховує.

Водночас українські дослідники виділяють конкретні причини виникнення тіньової економіки, властиві економічній системі країни (див. табл.), і пропонують фактори, що сприяють її розвитку. Причини виникнення тіньової економіки можна поділити на чотири основні групи: соціально-економічні, інституційні, правові та морально-етичні.

Таблиця

Аналіз причин виникнення тіньової економіки

Автор	Причини
З. С. Варналій	Відсутність формальної інституційної основи економічної політики; неузгодженість державної регуляторної політики; неадекватна бюджетна політика; трансформація структури зайнятості; зловживання монополіями (домінуючими) компаніями вищого цінового характеру; корупція
В. К. Васенко, В. В. Гребіник	Добровільний характер розвитку ринкової економіки: нерівномірність розвитку різних сфер, економічної та регіональної структур, інфляційні процеси тощо. Тіньовий елемент економіки виникає тоді, коли держава не може створити сприятливі умови для функціонування підприємництва
Д. О. Харко	Зменшення кількості платників податків через надмірне податкове навантаження та нерівномірний розподіл між платниками податків, низький рівень податкової дисципліни та значну кількість пільг; надмірна регламентація корпоративної діяльності
Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак	Нестабільність податкового законодавства; високі податкові ставки та нерівномірний розподіл податкового тягаря на державні пожертви; низький рівень податкової дисципліни; корупція в органах державної влади та місцевого самоврядування; недостатня прозорість процесу приватизації державного майна

Джерело: розроблено автором на підставі [1; 2; 3; 4].

Соціально-економічні причини. Низькі доходи змушують людей вдаватися до приховування своїх доходів та працевлаштовуватись нелегально, а це своєю чергою штовхає людей у тіньову економіку. Глобальна несправедливість і нерівність доходів також можуть стати причиною тінізації. До економічних факторів належить економічне становище країни. Під час кризи існує природна тенденція до зростання неформальної економіки. Основна причина – низка недоліків у роботі національної податкової системи.

Інституціональні причини. Політична нестабільність змушує населення приховувати свої доходи. Цьому також сприяє бюрократія і паперова тяганина, прихований підкуп або шахрайство. Штрафи за порушення правил дорожнього руху – яскравий тому приклад, адже більшості водіїв легше дати хабаря, ніж заплатити штраф. Корупція поширена в усіх сферах влади, і правоохоронні органи та суди не є винятком.

Корупція є великим рушієм тіньової економіки, у якій задіяні урядовці. У законодавстві є багато лазівок, які дозволяють неофіційну та незаконну діяльність. Ще однією проблемою є відсутність відповідальності за посадові злочини, фінансові злочини та ухилення від сплати податків. Це мінімізує ризик тіньової активності.

Морально-етичні причини. У розвинених країнах суспільство засуджує незаконну діяльність, спрямовану на ухилення від сплати податків, але така діяльність, схоже, поширена в нашій країні. Масштаби тіньової економіки величезні, але точно виміряти їх важко. Оскільки неформальна економіка породжена бажанням уникнути реальної оцінки необхідного оподаткування, для вивчення цього явища багато дослідників використовують непрямі методи аналізу певних аспектів «тіні» та роблять висновки.

Як розрахувати рівень підпільної, тіньової економіки:

– Комерційні витрати. Цей метод дозволяє визначити граничні мінімальний і максимальний коефіцієнти тіньової економіки як частку ВВП.

– Витрати населення. За допомогою цього методу будь-який бізнес легального сектору економіки може визначити перевищення споживчих витрат на придбані товари щодо загального обсягу продажів товарів. Слід зазначити, що до неформальної економіки не належать домашнє господарство, яке виробляє власну продукцію для власних потреб або для потреб членів сім'ї.

Економічний метод. Цей метод визначає тенденцію між вартістю товарів, робіт і послуг, що використовуються в процесі виробництва, і загальний виторг підприємств по країні. Припущення, що вартість товарів, праці та послуг, які використовуються у виробництві, поступово зростає як відсоток від загального доходу компанії, вказує на чітку тенденцію економічного зростання. Цей метод є непрямим.

Монетарний метод. Цей метод полягає у визначенні співвідношення грошових коштів і банківських вкладів за звітний період, прийнятий у 1991 році. Крім того, коли компанії та фізичні особи займаються незареєстрованою підприємницькою діяльністю, вони оплачують товари, роботи та послуги готівкою, що збільшує попит на готівку, що обертається поза банком.

Електричний метод. Це спроба порівняти темпи зростання внутрішнього споживання електроенергії з темпами зростання ВВП. Виробництво електроенергії вважається відкритим, якщо темпи зростання споживання електроенергії перевищують темпи зростання ВВП. Ця гіпотеза справедлива, якщо рівень кваліфікації виробництва та продуктивність праці залишається незмінним. Різниця між швидкістю зміни внутрішнього споживання електроенергії та швидкістю зміни ВВП збільшується, коли інвестиції здійснюються в енергозберігаючі проекти та заходи з енергозбереження відповідно до технічного прогресу. Розрахувати розмір тіньової економіки за допомогою алгоритму, заснованого на науково-технічних досягненнях з 1998 року. Електричним методом сірий економічний рівень розраховується один раз на рік [8].

Щоб змінити ситуацію, стимулююча податкова політика повинна стимулювати сталий попит на інвестиційні продукти, тому розширення виробництва має поєднуватися з:

- комплексом заходів щодо посилення інвестиційної діяльності комерційних банків (у тому числі податкові заходи);
- посиленням процесу приватизації, чітке визначення та гарантування прав власності;
- стабілізація інфляції, підвищення інвестиційної привабливості;
- політична та правова стабільність, що сприятиме зміцненню довіри інвесторів.

Максимальна привабливість іноземних інвестицій в економіку країни та легалізація «тіньових» доходів можлива лише за умови відповідної реалізації комплексу заходів, зокрема:

- Створення умов для легалізації зайнятості.
- Сприяння розвитку банківської системи та забезпечення ефективного функціонування фінансових ринків.
- Зниження рівня монополізму у виробництві та розвитку в конкурентних умовах.
- Підвищення ефективності державного нагляду та контролю за громадською діяльністю.
- Посилення захисту прав державної власності шляхом прийняття законодавчих актів України: «Управління державним майном», «Управління державними підприємствами», «Управління зонування власності». Зміни та доповнення до Закону України «Оренда державного та державна власність»;
- Забезпечення прозорості управління.
- Підвищення ефективності системи управління корпоративними правами.
- Розвиток повноцінної правової допомоги у процесі легалізації (амністії) доходів, отриманих від приховування надміру сплачених податків, з урахуванням світового доходу.

- Зняття податкового тиску з підприємств, законодавче зменшення фінансового виторгу до розміру фактичної валової ставки податку.

- Пільги з ПДВ.

Враховуючи довоєнну економічну ситуацію та нинішній стан економіки, яка зазнала нищівного впливу через повномасштабне вторгнення росії, однак це лише актуалізує необхідність оперативно-профілактичної роботи податкової служби, що має спрямовуватись на виявлення масштабних правопорушень платниками податків. Основні зусилля мають бути зосереджені на боротьбі зі злочинністю у «тіньових» секторах економіки, кредитно-фінансовому та банківському секторах енергетики та агропромислового комплексу. Необхідно налагодити ефективну взаємодію між правоохоронними органами щодо припинення незаконного продажу та реалізації алкогольних напоїв, тютюнових виробів та інших споживчих товарів.

Є потреба у:

- запровадженні ефективної електронної системи аудиту та звітності, автоматизуванні процедури обліку та контролю платників, імплементації автоматизованої інформаційної системи в національній податковій службі для забезпечення оперативного обміну інформації з іншими державними органами: Національним банком України, Держкомстатом, правоохоронними органами, митницею та іншими;

- удосконаленні податкової декларації;

- притягненні до фінансової відповідальності банківських установ за невиконання приписів податкових органів про припинення діяльності на основі віртуальних рахунків підприємства;

- розробленні процедури відкликання банківської ліцензії комерційного банку, якщо серед його клієнтів буде виявлено фіктивну компанію;

- забезпеченні відповідальності громадськості за проведення державної реєстрації підприємств з порушенням порядку реєстрації;

- розробці ефективної системи заходів щодо захисту працівників податкових органів та членів їхніх сімей від заподіяння шкоди здоров'ю, життю та майну;

- ефективній боротьбі з корупцією серед чиновників;

- обмеженні можливості переуступки вимог або переуступки зобов'язань;

- обмеженні експорту товарів на умовах бартеру та контролю бартерних операцій на корпоративних рахунках;

- підвищенні ефективності фінансових санкцій за несплату податків та заборгованість (однак несплата податків менш вигідна платникам, ніж залучення кредитних ресурсів для щомісячних платежів);

- підвищенні рівня технічної оснащеності ДАІ для ефективного запобігання податковим злочинам.

Запропонована ідея може стати частиною заходів щодо вирішення великої та складної проблеми протидії «тіні» економіки України, однак усі ці заходи не матимуть потрібного результату допоки першочергово не будуть виконані умови безпеки, що неможливо в умовах повномасштабної війни росії проти України і її народу.

Висновки та пропозиції. Щоб мінімізувати тінізацію економіки, зменшити ухилення від сплати податків, необхідно ввести ретельні корективи в національне законодавство, такі як забезпечення прозорості податкового законодавства, запобігання податковій дискримінації та збільшення можливості виявлення ухилення від сплати податків, і необхідні першочергові заходи з подолання російської агресії, забезпечивши переможний мир. Незважаючи на війну, що триває, є нагальна потреба у плануванні та створенні оптимальних умов для відновлення постраждалих територій, якнайшвидшого повернення українських біженців в Україну та повернення значної частини вимушених переселенців на постійне місце проживання, детінізації бізнесу для відродження регіональної та національної економік.

У післявоєнний період необхідно вдосконалити демократичні інститути, посилити антикорупційну боротьбу, ліквідувати ганебне явище наявності політиків і бюрократів, які здійснюють управлінські державні функції на власну вигоду. Ще один спосіб мінімізувати проблему тінізації економіки – популяризувати патріотизм підтримки країни шляхом сплати податків в обмін на суспільні блага.

Список використаних джерел

1. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / З. С. Варналій, А. Я. Гончарук, Я. А. Жаліло та ін. ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 571 с.
2. Приварнікова І. Тіньова економіка: причини, обсяги та шляхи їх зменшення / І. Приварнікова, К. Степанюк // Вісник ЗІДМУ. – 2010. – № 9. – С. 166-168.
3. Харко Д. Правова природа тіньової економіки: поняття, причини та напрями детінізації / Д. Харко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – № 52. – С. 351–357.
4. Клименко С. П. Основні підходи до аналізу причин і чинників тінізації економіки України [Електронний ресурс] / С. П. Клименко // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 3. – С. 202-208. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2013_3_30.

References

1. Varnalii, Z.S. (2006). *Tinova ekonomika: sutnist , osoblyvosti ta shlyahy lehalizatsiyi [The shadow economy: the essence, characteristics and ways of legalizing]*. Vydavnytstvo NISD.
2. Pryvarnykova, I. (2010). *Tinova ekonomika: prychny, obsiaghy ta shliakhy iikh zmenshennia [Shadow economy: causes, volumes and ways to reduce them]*. *Visnyk ZIDMU – Herald of ZIDMU*, (9), 166-168.
3. Kharko, D. (2011). *Pravova pryroda tinjovoji ekonomiky: ponjattja, prychny ta naprjamy detinizaciji [Legal nature of the shadow economy: the notion, causes and directions of shadow economy]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna – Visnyk of the Lviv University. Series Law*, 52, 351–357.

4. Klymenko, S.P. (2013). Osnovni pidkhody do analizu prychnyn i chynnykiv tonizaciji ekonomiky Ukrainy [The main approaches to the analysis of causes and factors of the toning up of the Ukrainian economy]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration*, 3, 202-208. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2013_3_30.

Отримано 17.04.2022

UDC 330.3:519.8

Yuliia Kharchenko

PhD in public administration

Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: ycharhenkoyp@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6181-548X>

ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE SHADOW ECONOMY ON THE INCLUSIVE DEVELOPMENT PARAMETERS OF THE REGION

The article defines the results of modeling the influence of the level of the shadow economy on the parameters of the inclusive development of the regions of Ukraine. For the analysis, the level of the shadow economy calculated on the basis of monetary and sectoral methods was used. Based on the results of the analysis, it was determined that the presence of strong inclusive institutions, by definition, leads to faster economic development in the long term, while exploitative institutions of the economy cannot achieve long-term development, which occurs only in the short term and ceases to exist.

As a result of the conducted research, the influence of the growth of the shadow sector of the economy on the reduction of the economic security of the state was revealed, and a number of recommendations were developed to overcome this problem.

For Ukraine, the shadow economy, according to various estimates, is from 35% to 50% of GDP. The purpose of this article is to determine the main factors that contribute to the development of the shadow economy, and the means of their neutralization. Through state regulation, it is necessary to neutralize the factors that contribute to the growth of the shadow economy, in particular: measures to mitigate the effects of crisis phenomena should be provided for the population; legalization and removal of informal economic relations from the shadows; strict repressive measures against corrupt and criminal structures.

Considering the issue of detinization, it should be noted that in Ukraine for a long time insufficient attention was paid to the issue of reducing the share of the shadow economy. In recent years, this issue has become increasingly relevant on the political agenda. The government's action program contains several points to reduce the shadow economy.

In order to reduce tax evasion, careful adjustments are necessary, such as ensuring the transparency of the tax legislation, preventing tax discrimination, increasing the possibility of detecting tax evasion, and, above all, taking action against the perpetrators. We emphasize that, in order to increase the number of prosecutors and fines for negligence, it is necessary to improve democratic institutions, strengthen the anti-corruption fight, and eliminate the shameful phenomenon of politicians and bureaucrats ruling with anger.

Key words: inclusion; modeling; regional development; shadow employment; shadow economy.

Table: 1. **References:** 4.